

Tanárjelöltek beszédprodukcója felolvasáskor

Bevezetés

2004 márciusában immár 14. alkalommal rendezték meg az ELTE-n az Egyetemi Anyanyelvi Napokat, amelynek keretében sor került a *Szép magyar beszéd* versenyre is. A megmérettetésen 18 hallgató vett részt, az ELTE mindegyik karáról érkeztek versenyzők. A kötelező szöveg Örkény István egyik egypercese, *A tudomány előcsarnokában* volt, szabadon választott szövegnek pedig bármelyik XX. századi magyar írótól választhattak egy háromperces részletet a résztvevők.

A jelen dolgozatban azt vizsgáljuk, mi jellemzi a *Szép magyar beszéd* versenyre jelentkezőket, azaz magukat jól beszélőnek, szépen olvasónak tartó hallgatók kiejtését, illetve milyen prozódiai és olvasási hibákat vétnek a szövegek meghangosítása során.

Az írott szöveg felolvasása közben a mondanivaló pontosan ismert, így a beszéd kevesebb tervezési műveletet igényel. Ezáltal a felolvasás alatt több idő jut a prozódia és a szöveg értő-értelmező interpretálásának megtervezésére (Laczkó 1993). A kiejtési versenyeken elvárás a tiszta artikuláció, a hibátlan olvasás, a helyes hangsúlyozás és intonáció, illetve a szövegegész gondolatainak érzékletes megjelenítése. Egy 1993-as tanulmány (Molnár 1993) azonban arról számol be, hogy az értelmező szövegmondás már a Kazinczy-versenyeken is háttérbe szorította mind az olvasás pontosságát, mind a helyes kiejtés iránti igényt. A helyzet azóta még inkább romlani látszik, ezt bizonyítják Adamikné Jászó Anna – igaz, nem kiejtési versenyeken részt vett, de ugyancsak pedagógusjelölt hallgatók körében – körülbelül 10-10 év különbséggel végzett vizsgálatai (Adamikné 2000). Ezek a felmérések arra keresték a választ, hogy az eltelt évek során történt-e változás a beszédben, s arra hívják fel a figyelmet, hogy a magyar beszéd tempója egyre gyorsul, az artikuláció pongyolább lesz, és az olvasás színvonala fokozatosan romlik még a tanárjelöltek körében is.

Az alábbiakban tehát a társaiknál szebben beszélő hallgatók kiejtésbeli, értelmezési és olvasásbeli hibáit vesszük sorra.

Anyag és módszer

A versenyen a résztvevők két szöveget olvastak fel. A zsűri először a kötelező Örkény egypercest, majd ezután a versenyzők által választott, előre begyakorolt szövegrésztet hallgatta meg. A kötelező művet minden versenyző a sorra kerülése előtt 15 perccel kapta meg, tehát ennyi idő állt rendelkezésére, hogy felkészüljön

a szöveg értő interpretálására. A kötelező szöveget szándékosan úgy választották meg, hogy lehetőleg minél kevesebb párbeszédes részt tartalmazzon.

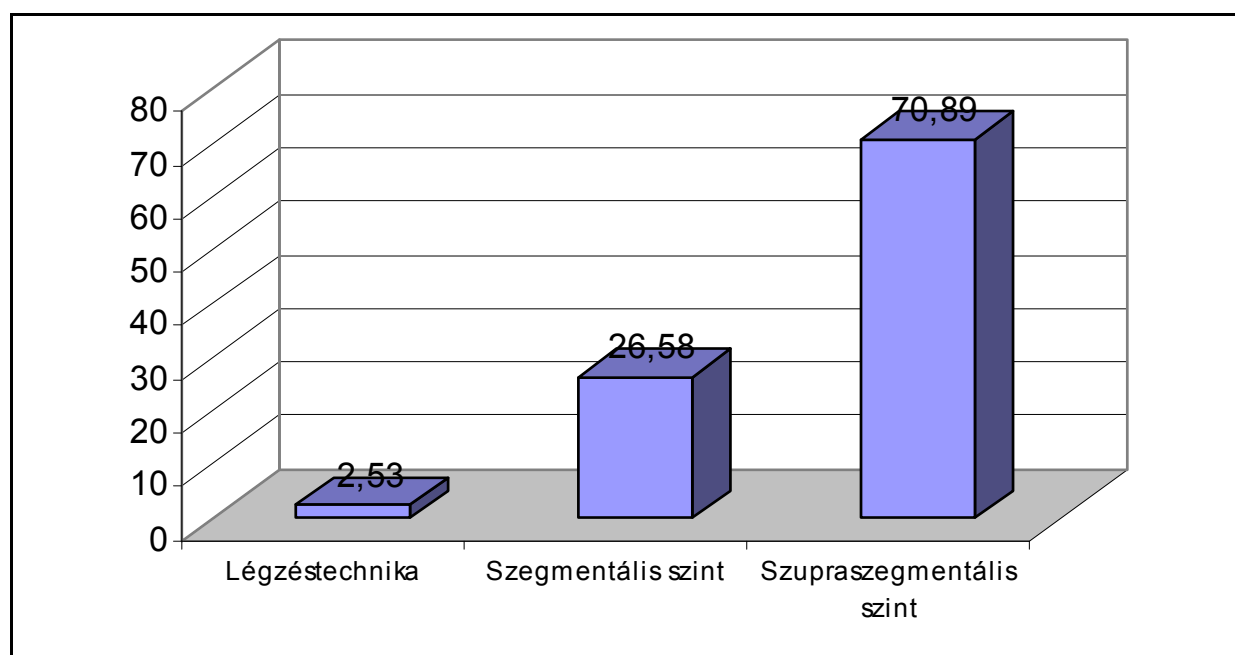
A hibákat hallás alapján jegyeztük fel.

Minden résztvevő esetében felírtuk az esetleges artikulációs hibákat (a hangképzés hibáit, a beszédhangok ejtésének hibáit, a beszéd folytonosságát érintő hibákat); a szupraszegmentumok hibáit (hangsúly, hanglejtés, beszédtempó, szünettartás stb.); illetve az olvasás hibáit (félreolvasások, megakadások, betoldások stb.). Ezeket az adatokat összesítettük, elemeztük, majd összevetettük Adamikné Jászó Anna vizsgálatának eredményeivel.

Eredmények

Az eredmények első sorozatában azt vizsgáltuk, hogy van-e különbség a kötelező és a szabadon választott szöveg felolvasása között. Hipotézisünk szerint azt gondoltuk, hogy ez utóbbit hiba nélkül, helyes prozodiával fogják felolvasni a versenyzők. Ezzel ellentétben azonban az eredmények sajnos azt mutatják, hogy nincs lényeges különbség a jól ismert és a mindössze 15 percig gyakorolt szöveg felolvasása között.

Ezután összevetettük a szegmentális és a szupraszegmentális szint hibáit. Amint azt az alábbi grafikonról is láthatjuk (1. ábra), a versenyzők a prozódia helyes megvalósítása során vétettek többet, az artikulációt tekintve kevesebb hibát találtunk. A grafikonról az elkövetett hibák arányát olvashatjuk le az összes hibához képest.

1. ábra

A szegmentális és szupraszegmentális szint hibáinak aránya

A 18 hallgató között igazán szépen, szinte hibátlanul beszélő és felolvasó csak 3 akadt. Az 1. táblázatban minden olyan hibát szerepeltettünk, amely legalább egy versenyzőnél előfordult. Az artikulációs és helyes ejtési hibák általában csak enyhe formában jelentkeztek.

1. táblázat
Az előforduló hibatípusok

Hibatípusok	A hallgatók aránya (%)
A beszédképzés hibái	
Rossz légzéstechnika	11,1
Artikulációs és helyesejtési hibák	
Pöszeség	27,7
Zöngétlenítés	16,6
Jellegzetesen szűk artikuláció (ajkak, fogak)	22,2
Szóvégek elnyelése	27,7
Nazalizált magánhangzók	5,5
Magánhangzó-időtartamok megnyújtása	16,6
A szupraszegmentumok hibái	
A természetestől különböző hangfekvés	11,1
A mondatvég dallamának felemelése	50
Hibás kérdő intonáció	22,2
Éneklő dallam	5,5
Túlzottan leereszkedő mondatvég	5,5
Monoton hangzás	50
Hangsúlyhiány	5,5
Túlhangsúlyozás	11,1
Hibás hangsúlyozás	44,4
Túl gyors beszédtempó (néha hadarásra emlékeztet)	22,2
Hibás szünettartás	22,2
Túl halk hangerő	38,8
A szupraszegmentumok helytelen használatának következményei	
Hibás tagolás	22,2
Az olvasás hibái	
Megakadások (javított és javítatlan), tévesztések, betoldások (hangbetoldás és szóbetoldás), ismétlés, szókihagyás, helycsere.	

Amint azt már láttuk, a prozódianál valamivel kevesebb problémát okozott a résztvevőknek a helyes artikuláció. A hallgatók 27,7%-a ejtette pöszén a mássalhangzókat, amelyek közül főként a [ʃ] és a [s] hibái voltak feltűnőek, ennél kisebb arányban fordult elő a magánhangzók nazalizálása, a zöngés mássalhangzók zöngétlenítése, a magánhangzó-időtartamok megnyújtása és a jellegzetesen szűk artikuláció, ami a zárt fogakkal, zárt szájjal való beszédet jelenti.

Nem artikulációs, de kiejtési hiba volt, és szinte mindenkinek gondot jelentett a kötelező szövegben szereplő idegen név, Gunnar Ingridsson nevének felolvasása. Ezt a két szót a versenyzők különböző idegen nyelvi ismereteik hatására a legkülönbözőbb módokon ejtették ki, pedig ez esetben a magyar szabályoknak megfelelő felolvasás lett volna a jó megoldás.

A szupraszegmentumok megvalósításánál egyaránt sokaknak okozott problémát a helyes hangsúlyozás és az intonáció. Többen nem a megfelelő helyen és hosszan tartottak szüneteket, elnyelték a szavak végét, vagy hadarásra emlékeztető gyorsasággal olvastak.

A hangsúlyozás legjellemzőbb hibái a szerző nevének, illetve más tulajdonneveknek a helytelen felolvasása, azaz a keresztnév nyomatékositása a vezeték-névvel szemben (*Örkény István, Vasvári Pál*), illetve a ragok, szóvégek kiemelése (*szájából, Mihály*) voltak. Némelyeknél a szószerkezeteken, mondatokon belüli hangsúlyok is rossz helyre kerültek, amelyek egyes esetekben értelemzavaróvá váltak (*Vörös Plüss teremből, réz ablakkilincset, maradék vizet; de erre megállt – de erre megállt helyett*).

A hanglejtés legtipikusabb hibája a mondatvégi dallam emelkedésében jelentkezett, de többen nem tudták megfelelően megvalósítani a kötelező szövegben szereplő két kérdő mondatot (egy eldöntendő és egy kiegészítendő kérdést) sem, pedig a felkészülési idő lehetőséget biztosított arra, hogy a sok kijelentő mondat között szereplő eldöntendő kérdés, illetve a szöveget lezáró kiegészítendő kérdés ne legyen váratlan a felolvasóknak.

A szünettartás helyes megvalósításában felolvasáskor sokat segít a központosítás. A versenyzők ennek ellenére nem mindig a megfelelő helyen tartottak szünetet, vagy egyáltalán nem tartottak szünetet ott, ahol az értelmi tagolás megkívánta volna. Olyan is akadt, aki a szerző neve után túl hosszú szünetet hagyott.

A beszédtempó csak néhány esetben tért el az átlagosnak tekinthető köznyelvi tempótól, ezekben az esetekben azonban szélsőségesen gyorsra vált. Néha érthetetlen szósorokat is produkáltak a versenyzők a túlzottan felgyorsult artikuláció miatt, és a beszédértést általában a rövid szünetidőtartamok is nehezítették. A verseny után ezek a résztvevők arról számoltak be, hogy nem érzékelték gyorsnak saját felolvasásukat. A tempóváltozást némelyiküknél az izgalom okozta. Ezeknek a versenyzőknek a felolvasása tipikusan monoton volt, hiányoztak belőle a dallamváltások és az értelmező hangsúlyozás, illetve a kérdő intonáció egyiküknél sem valósult meg helyesen.

Másik tempóbeli hibának a túllassítást tekinthetnénk, ám mivel ezek nem voltak annyira feltűnőek, nem jelöltük őket külön. Egyes versenyzőknél azonban ez a lassítás okozta az értelemzavaró, hibás hangsúlyozást és a magánhangzó-időtartamok pontatlan megvalósítását.

A felolvasás során a szövegekben bizonyos helyeken gyakoribbak a tévesztések és a megakadások. Általában az idegen szavak, az ismeretlen jelentésű szavak, az ismeretlen tulajdonnevek és az olyan idegen tulajdonnevek, amelyek ismerősek a felolvasó számára, kiejtésük azonban bizonytalan, okozzák az olvasás hibáit. Ezeknek a szavaknak a kimondásától valószínűleg előre fél a felolvasó, így a tévesztés még nagyobb valószínűséggel következik be (Molnár 1993).

A vizsgált kötelező szövegben az egyetlen olvasási nehézséget az idegen hangzású név okozhatta, ezért az olvasásban csak kis számban rontottak a hallgatók. Ezek nagy része azonban jellemzően a kötelező szöveg adott helyein fordult elő. Az alábbiakban két nagy csoportba soroltuk az olvasási hibákat: a tévesztések és a megakadások csoportjába.

Tévesztésnek nevezzük azokat az olvasási hibákat, amikor a versenyző mást olvas, mint ami a papíron áll, és ezen többé-kevésbé átsiklik. A felolvasó általában nem figyel fel ezekre a hibákra, vagy mert maga sem veszi észre őket, vagy mert reméli, hogy a hallgatók nem vették észre a félreolvasást. A tévesztésnek több fajtája van, ilyen a hangtévesztés, a hangcsere, a kihagyás, a beszúrás, a hasonló hangzású és hasonló jelentésű szavak cseréje, a szóváltoztatás jelentésbeli hasonlóság alapján, illetve a szórendi változtatás (Molnár 1993).

E hibatípusok közül a jelen versenyen is mindegyikre akadt néhány példa.

Hangtévesztést két esetben találtunk: az egyik versenyző *plüss* helyett *prüss*t olvasott, míg a másik esetben pont fordítva, [r] helyett hallhattunk [l]-t: *eszméletre* helyett *eszméletle* formában.

Hangbetoldásra is akadt példa, az egyik versenyző néhány jelen idejű igealak helyett múlt idejűt olvasott: *átkutattunk*, *feltúrtunk* – *átkutattunk*, *feltúrunk* helyett; míg hárman az *eszméletre* helyett az *eszméletére* szót olvasták.

Kihagyás is csak kevés esetben fordult elő, ketten a határozott névelőt hagyták el egy-egy szó előtt, és volt olyan is, aki a többes szám 3. személyű igeragot hagyta el: *ott termettek* helyett *ott termettet* olvasott. Egy helyen az *és* magánhangzója is elmaradt.

A versenyzők nemcsak hangokat, hanem szavakat is betoldottak a felolvasott szövegbe. Erre csak két esetet találtunk: *nyirkos (volt) és hideg volt; nem (én) találtam ki*.

Egy-egy esetben történt hasonló hangzású, illetve jelentésű szavak cseréje, az egyik résztvevő *mikor* helyett *miközben*t olvasott, míg egy másik *méltóságos* helyett olvasott *kegyelmest*.

Szórendi változtatást egyetlen esetben figyeltünk meg: *rám nézett* helyett *nézett rám*ot hallhattunk.

A megakadások csoportját két nagyobb típusra oszthatjuk tovább: az ismétlésekre és a téves kezdésekre.

Ismétlés esetén a felolvasót valami váratlan, ismeretlen alakú vagy jelentésű szó megakasztja, ezért a szöveg valamely részét újra elolvassa. Ilyenkor a kérdéses szóalakot bárhonnan újraolvashatja a felolvasó, általában egy szótagnyi vagy annál nagyobb a megismételt egység (Molnár 1993). Előfordult, hogy az igekötőt ismételte meg többször is a felolvasó: *meg-me-meg-megrezzem*. Volt, aki a szó első szótagját kezdte újra: *bő-bővül*. Többen a rag előtti egész szóalakot ismételték meg: *tüdejé-tüdejébe*, *eszmélet-eszméletre*, *állított-állították*, *víz-vizet*. Egy esetben a mindössze egy igét tartalmazó főmondatot és a kötőszót olvasta kétszer a versenyző: *Kérdeztem, hogy – kérdeztem, hogy*.

Téves kezdés esetén a felolvasó észreveszi, hogy hibázott, és újraolvassa a rosszul kiejtett szót. A téves kezdéseknek Molnár Ildikó (1993) öt alcsoportját különíti el, úgymint: hangtévesztések, a hasonló hangalakú szavak cseréje, téves

kezdés hasonló hangzású és hasonló jelentésű szavak esetén, téves kezdés hasonló jelentésű szavak esetén, illetve szórendi változtatás.

Téves kezdésre mindössze három példát találtunk. Hangtévesztés történt a *szet-szeretnél* szó felolvasásában. Metatézist és hangtévesztést találunk egyszerre az következő példában: *szalám-szamárfüles*. A harmadik ilyen típusú hiba pedig a *ballagó* és *veder* szó kontaminációjából jött létre: *[csorgóra] ballagó vederből* az említett szavak összevonása által született a *[csorgóra] vár* szókapcsolat.

A kapott eredményeket összevettük Adamikné Jászó Anna főiskolások körében 2000-ben végzett vizsgálataival (2000). Ezek az átlagos – tehát nem kiejtési versenyen részt vett – tanárjelölt hallgatók artikulációs és olvasási hibáit mérték fel. Megállapíthatjuk, hogy a versenyen résztvevők beszédében lényegesen kevesebb hibatípust és félreolvasást fedeztünk fel, mint amennyi a tanárképzősökkel történt felmérésben szerepel (igaz, némelyik magasabb arányban jelent meg a versenyzőknél). Az átlagos főiskolások beszédében főként az artikulációt és a helyes ejtést érintő hibák szerepeltek nagyobb számban, míg a szupraszegmentumok típusait illetően nem volt nagy eltérés a két csoport között. A tanárjelölteknél a pöszesség (a [r]-hangokat is érintve), a nazalizált magánhangzók, a rossz artikulációval képzett magánhangzók és a magánhangzó-rövidítések mellett olyan beszédhibák és beszédtechnikai hibák is megjelentek, mint a dadogás, a pattogás és a lepeggés. A 2. táblázatban csak azokat a hibákat szerepeltettük, amelyek mindegyik csoportban megjelentek, hogy összehasonlíthassuk a hibát ejtő hallgatók arányait.

2. táblázat

A pedagógusjelöltek és a versenyen részt vett hallgatók hibáinak arányai

Hibatípusok	A hallgatók aránya (%)	
	Főiskolások	Versenyzők
Artikulációs és helyesejtési hibák		
Pöszesség		
– [ʃ]-hangok	60	27,7
– [s]-hangok	60	27,7
– [r]-hangok	46,6	
Nazalizált magánhangzók	6,6	5,5
A szupraszegmentumok hibái		
A természetestől különböző hangfekvés	86,6	11,1
Mondatvégi dallamemelkedés	6,6	50
Túlzottan leereszkedő mondatvég	10	5,5
Hibás kérdő intonáció	3,3	22,2
Hangsúlyhiány	40	5,5
Hibás hangsúlyozás	26,6	44,4
Túl gyors beszédtempó	40	22,2
Hibás szünnettartás	23,3	22,2
A tagolás hiánya, illetve hibás tagolás	6,6	22,2

Úgy tűnik, a szupraszegmentumok tekintetében a jól beszélő diákok is sokat vétenek, aminek az lehet az oka, hogy a versenyzők a szavak kiejtésére jobban odafigyeltek, mint a szöveg egészére. A megfelelő intonáció és hangsúlyozás, illetve az ezekre épülő értelmező tagolás megvalósítása ennek a csoportnak okozott nagyobb problémát.

Összességében megállapíthatjuk tehát, hogy az artikulációt illetően a Szép magyar beszéd versenyre többségében az átlagnál jobban olvasó, tisztább kiejtésű hallgatók jelentkeztek. A felolvasást, a beszéd egészét tekintve azonban nem találunk nagyon nagy különbséget a gyakorlott felolvasók és az átlagos hallgatók között.

Tanulságok

Vizsgálatunkban az átlagnál szebben beszélő tanárjelölt hallgatók kiejtését és felolvasását elemeztük, majd hasonlítottuk össze egy korábbi felmérés eredményeivel. Az eredményekből kitűnt, hogy bár a Szép magyar beszéd versenyre jelentkezett hallgatók jobbak az átlagnál, az ő beszédüket is jellemzik a pontatlan artikuláció, a rosszul értelmező tagolás, a helytelen prozódia és az olvasási hibák.

Elgondolkodtató, hogy a vizsgált csoport tagjai egyszer pedagógusok és szülők lesznek, ők tanítják majd beszélni a jövő nemzedékét. Mindezt úgy, hogy ők maguk sem beszélnek helyesen, tehát rossz mintát adnak tanítványaiknak. Ráadásul mind a szegmentális, mind a szupraszegmentális szint hibás megvalósítása erősen befolyásolja a beszédpercepciót, így ezek a hibák gyakori félreértésekhez vezethetnek a kommunikáció során. Ez pedig meghatározza a tanári munka hatékonyságát is.

Végül arról sem feledkezhetünk meg, hogy a felmérésben felolvasás során vizsgáltuk a beszédet, amit rendszerint jobb kiejtés és prozódia jellemez. Ha ebben a beszédprodukciónban ennyi hibát találunk, vajon milyen eredményeket mutatna a hallgatók spontán beszéde?

SZAKIRODALOM

- Adamikné Jászó Anna 2000. Változott-e húsz év alatt a főiskolások kiejtése és olvasása? In: Gósy Mária (szerk.): *Beszéd kutatás 2000*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 124–31.
- Laczkó Mária 1993. A tempó és a szünet viszonya a hangos olvasásban. In: Gósy Mária – Siptár Péter (szerk.): *Beszéd kutatás 1993*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 184–93.
- Molnár Ildikó 1993. Tévesztés és megakadás kötött szöveg felolvasásában. In: Gósy Mária – Siptár Péter (szerk.): *Beszéd kutatás 1993*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest, 175–84.

SUMMARY

*Bóna, Judit***Teacher trainees' speech production in reading aloud**

In this paper, the speech production of teacher trainees who are better speakers and readers than usual is investigated in their reading out texts of fiction. The author analyses their articulation errors, cases of incorrect realisation of suprasegmentals and reading mistakes; then she compares the data with results of a similar survey in which the participants were students whose overall speech production was of an average quality. The analysis reveals that teacher trainees with better-than-average speaking skills also err a lot in reading aloud; especially prosodic mistakes and mis-readings abound in their production.